

Түйін

Зерттеу шоғырланған ретроспективті талдау теориялық көзқарастар шетелдік капиталдың рөлі экономикадағы қабылдаушы елдің (оның ішінде ауызша ТШИ). Мақсаты-терең түсіну бұл құбылыстың Қазақстан экономикасында мүмкіндігі аспаптың байланысты емес негізгі экономикалық теория болып есептеледі: (Нео) марксистік теория, теориясы байланысты, теориясы неэквивалентного алмасу, әлем-жүйелік тәсіл. Мұндай тұжырымдар алынады: (i) теориялық аппараты неолиберал теориясы жаңғырту, сондай-ақ модель "қуып жетуші даму" болып табылады жеткілікті құралы үшін бағалау рөлі шетел капитал (оның ішінде түрінде Қазақстан экономикасына ұзақ мерзімді перспективада; (ii) қолдану тұжырымдамалық негіздерінің теориясы неэквивалентного алмасу және әлем-жүйелік талдау (Пребиш, Валлерстайн, Фрэнк, Фуртадо және т. б.) ретінде қарастырылады анағұрлым қолайлы әлеуметтік-тарихи және экономикалық жағдайлар.

*Материал поступил
в редакцию 10.12.2017*

JEL classification: A1: General Economics

U. A. Tekhenov,
Doctor of Economics, Professor,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan
K. S. Musabekova,
Lecturer,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan
A. U. Tekhenov,
PhD student,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

THE STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN KAZAKHSTAN: THEORY AND PRACTICE

Abstract

Purpose – is to analyze the theory and practice of public-private partnership in Kazakhstan.

Methodology – during the research a wide range of methods was used, including: systematic, theoretical generalization, groupings, statistical data processing method, comparative analysis, method of scientific abstraction.

Originality / value – determined by the study of the theory and practice of SPP in Kazakhstan.

Findings – based on the results of the study, a literature review of the interpretation of the essence of public-private partnership was given. Analysis of PPP practices in Kazakhstan made it possible to conclude that the expansion of public-private partnerships is a great potential for the development of entrepreneurship. To attract private capital, it is necessary to use all possible types and forms of PPP: trust management of state property, service contracts, etc. At the same time, it is necessary to maximally dispose and speed up all the approval procedures, especially for small projects.

Key words – business, state, public-private partnership, cooperation, concession.

УДК 330.341.4; 330.342; 338.33

Ұ. А. Текенов,

экономика ғылымдарының докторы, профессор,
Нархоз Университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

К. С. Мусабекова,

оқытушы,
Нархоз Университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

А. Ұ. Текенов,

PhD докторанты,
Нархоз Университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК СЕРІКТЕСТІК:
ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ**

Аннотация

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің (МЖК) теориясы мен практикасын тәжірибесін талдау

Әдіснама – зерттеу барысында жүйелі, теориялық қорыту, топтастыру, статистикалық деректерді өңдеу әдісі, салыстырмалы талдау, ғылыми абстракция әдісі пайдаланылды.

Түпнұсқалық / құндылық – Қазақстандағы МЖК теориясы мен тәжірибесін зерттеу арқылы анықталады

Қорытындылар – зерттеу нәтижелеріне негізделген, мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің мәнін түсіндіруге әдеби шолу жасалды. Қазақстандағы МЖК тәжірибесін талдау мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті кеңейту кәсіпкерлікті дамыту үшін үлкен әлеует деп қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Жеке капиталды тарту үшін МЖК-нің барлық ықтимал түрлері мен формаларын пайдалану қажет: мемлекеттік меншікті сенімгерлік басқару, қызмет көрсету туралы келісімшарттар және т.б. Сонымен қатар, мүмкіндігінше, кішігірім жобаларда барлық үйлестіру процедураларын барынша жеңілдету және жеделдету қажет.

Түйінді сөздер – бизнес, мемлекет, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, ынтымақтастық, концессия

Қазіргі уақытта дүние жүзінің барлық дерлік дамыған елдерінде мемлекеттік және жекеменшік меншіктегі әртүрлі үлестері бар аралас экономика бар, олардың арасындағы шекара жиі бұзылып, мемлекеттік-жеке кәсіпкерліктің дамуы жеке кәсіпкерлік бастамасының әлеуетін толық жүзеге асыруға мүмкіндік береді, бұл бір жағынан, ал екінші жағынан, халық шаруашылығының әлеуметтік маңызы бар секторларында мемлекеттің басқару функцияларын қолдайды.

Мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттестігі үшін тиімді институттардың дамуы тиімді экономикалық саясатты қалыптастыру, инновациялық қызметті арттыру, экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға бағытталған маңызды шарттардың бірі болып табылады. Сонымен бірге, мемлекет жекеше сектордың қызметін басымдықты салаларға бағыттауы керек, олар әлі күнге дейін отандық бизнеске кірмейді және сыртқы ортадағы болатын өзгерістің жоғары белгісіздігіне байланысты болады. Мемлекеттің және бизнес аясының күш-жігерін біріктіру – ғылыми-техникалық және инновациялық жобаларды іске асыру үшін тәуекелдерді азайтудың нақты мерзімдерінің бірі.

Мемлекеттік-жекеменшіктік ынтымақтастық әлемдік капитал нарықтарына қолжетімділікті жеңілдетеді, ұлттық экономиканың нақты аясына шетел инвестицияларын тартуды ынталандырады және оның бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Оның негізінде жергілікті капиталды, тауарлар мен қызметтер нарығын дамытатын өңірлердің экономикасы үшін ерекше маңызы бар. Жергілікті деңгейдегі әлеуметтік-экономикалық қиыншылықтарды жою үшін бүкіл әлемде жеке капиталды тарту тәжірибесі жиі кездеседі.

Халық шаруашылығын дамытудың әлеуметтік бағыттылығын күшейту тұрғысынан алғанда, елеулі инвестицияларды қажет ететін әлеуметтік маңызды жобаларды іске асыру үшін қосымша қаржыландыру көздерін тарту мақсатында мемлекеттік-жеке меншік аясы ынтымақтастығын кеңінен пайдалану ұсынылады.

Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік мәселелерін зерттеу, ең алдымен, негізгі түсініктер мен теориялық ұсыныстардың маңыздылығын түсіндіруді көздейді. Ал оны, біздің ойымызша, «кәсіпкерліктің» тұжырымдамасынан бастау керек.

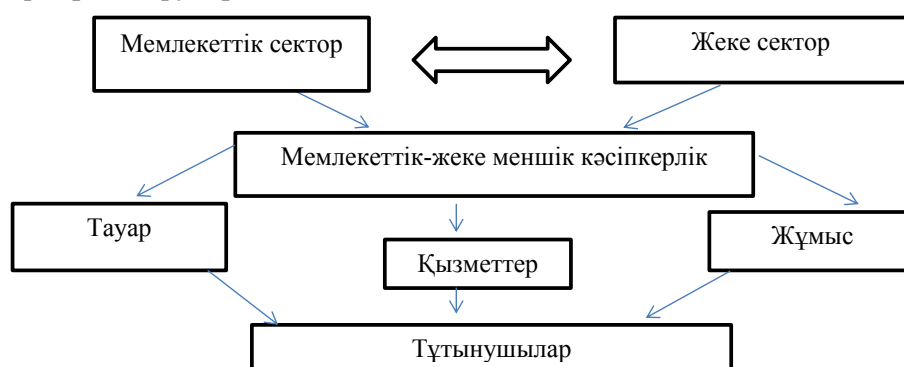
Экономикалық теорияның өкілдері кәсіпкерлік қызметте «кәсіпкердің материалдық мүдделерін іске асырудың түпкілікті мақсатына қол жеткізе отырып, қоғамдық қажеттіліктерге жауап беретін материалдық тауарлар мен қызметтерді жасау үшін өндіріс (ресурстар) факторларын ұйымдастыруды және үйлестіру жатады» деп санайды. Экономиканың нарықтық жүйесінде соңғысын іске асырудың жолы - табыс табу [1].

«Заманауи экономикалық сөздікте» кәсіпкерлікке азаматтардың, табиғи және заңды тұлғалардың мүліктік жауапкершілігін мойнына ала отырып, тәуекелге бел буып, бастамалық жүйелі түрде табыс алуға, мүлігін пайдаланудан, тауарларды сатудан, жұмысты орындау мен қызмет түрлерін көрсету арқылы, бастамалық, өз бетінше орындалатын кәсіпкерлік жұмысын жатқызады[2].

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 10-бабына сәйкес «кәсіпкерлік – бұл азаматтар мен заңды тұлғалардың меншік нысанына байланысты емес жеке меншікке (жеке кәсіпкерлік) негізделген тауарларға (жұмыс, қызмет түрлері) қанағаттандыру жолымен таза табыс алуға бағытталған бастамалық қызметі. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан орындалатын, тәуекелге және мүліктік жауапкершілікке негізделген қызмет [3].

Осылайша, мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік, біздің ойымызша, мемлекеттік және жеке аясы субъектілерінің шаруашылық қызметіне (мемлекеттік және жеке меншікке негізделген және жауапкершілік пен тәуекелдерді бөлісу) бірлескен қатысу болып саналатын кәсіпкерлік қызмет түрі ретінде қарастырылуы мүмкін, ол қосымша құнды жасауға бағытталған табыстың жүйелі түрде алынуы, мүлікті пайдаланудан түсетін пайда, тауарларды сату, белгілі бір жұмыстарды орындау, ұлттық экономиканы дамыту үшін қажетті қызмет көрсету болып табылады (1-сурет). Ол экономикаға мемлекеттік араласудың және белгілі бір әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешудің нақты нысаны болып табылады.

Мемлекеттік-жеке кәсіпкерлік үдерісінде мемлекет, қоғамдық, жеке бизнес, капиталдар иелері, менеджерлер, директорлар, кредиторлар, қызметкерлер, тұтынушылар арасында белгілі бір экономикалық қатынастар жүйесі қалыптасады. Сонымен қатар, іскерлік қарым-қатынастар жүйесіне қатысатын әр мердігердің жеке өз мүдделері болады, ал экономиканың мемлекеттік және жеке секторлары субъектілерінің бірлескен бизнес қызметінің экономикалық және әлеуметтік жетістігі осы көп жақты мүдделерді үйлестіру жүйесіне байланысты болады.

1-сурет – Мемлекеттік-жеке меншік кәсіпкерлік

Мемлекеттік-жеке меншік кәсіпкерлікті жүзеге асырудың және әр түрлі контрагенттердің мүдделерінің серпінді тепе-теңдігін қамтамасыз етудің экономикалық механизмі болып мемлекеттік-жеке әріптестік табылады, бұл «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңында айқындалған ерекшеліктерге сәйкес мемлекеттік серіктестің және жеке серіктестің арасындағы ынтымақтастық нысанын білдіреді. Осы Заңның 4-бабына сәйкес мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің айрықша белгілеріне келесілер жатады:

1. мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы шартты жасасу жолымен мемлекеттік серіктес пен жеке серіктестің қарым-қатынасын құру;

2. мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасының ерекшелігіне қарай үш жылдан отыз жылға дейін мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасын іске асырудың орта мерзімді немесе ұзақ мерзімді кезеңі;

3. мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасын жүзеге асыруда мемлекеттік серіктес пен жеке серіктестің бірлескен қатысуы;

4. мемлекеттік-жеке меншік серіктестік жобасын іске асыру үшін мемлекеттік серіктестің және жеке серіктестің ресурстарын біріктіру [4].

Әртүрлі авторлар мемлекеттік-жеке меншік әріптестікке өздерінің түсініктері мен мазмұнын береді. Мысалға, біреулері «мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті мемлекеттік органдар мен жеке кәсіпкерлік субъектілерінің тікелей мемлекеттік мүдделер және бақылау саласындағы объектілер үшін серіктестіктер арасындағы тәуекелдерді бөлуді қамтитын өзара тиімді, заңды түрде ресімделген ынтымақтастық болса, ол мемлекеттік және қоғамдық маңызы бар жобаларды тиімді іске асыру мақсатында жүзеге асырылады» деп санайды [5].

Ал, басқалары келесі анықтаманы ұсынады: «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік – ресми құжаттарда бекітілген белгілі бір қағидаттарға негізделген экономиканың және ғылымның мемлекеттік және жеке секторларының өзара тиімді өзара әрекеттесуі [6].

Үшіншілері, «мемлекеттік-жеке меншік әріптестік мемлекеттік және жеке құрылымдардың ресми мақсаттарына қол жеткізу үшін арнайы құрылған және тараптардың тиісті келісімдеріне негізделген ынтымақтастық ретінде пайда болады деп санайды» [7].

Белгілі ресейлік ғалым В. Г. Варнавский «Қазіргі заманғы түсінікте мемлекет пен жеке меншік сектор арасындағы шаруашылық серіктестік мемлекет пен жеке меншік бизнестің институционалдық альянсы болып табылады. Ол ұлттық және халықаралық, ауқымды, әлеуметтік маңызы бар жобаларды кең спектрдегі қызмет сферасында жүзеге асырумен айналысады: өнеркәсіптің стратегиялық маңызы бар салаларын дамыту мен ғылыми-зерттеу тәжірибе-конструкторлық жұмыстардан бастап, қоғамдық қызметтерді қамтамасыз етуге дейінгі сфераны қамтиды. Бұдан басқа, әріптестік сонымен бірге қалалық және аймақтық экономикалық және әлеуметтік даму және муниципалдық деңгейде жоспарлау құралы ретінде кеңінен қолданылады. Әрбір осындай альянс белгілі бір жобаны іске асыру үшін белгілі бір уақыт кезеңінде, әдетте, жасалып жатқандықтан уақытша болып табылады және оны жүзеге асырғаннан кейін тоқтатылады» [8].

Осы анықтамалардың әрқайсысы белгілі дәрежеде арнайы сипаттамаларын, сонымен қатар мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктерді жүзеге асыру қағидаттары мен қолдану аясын көрсетеді. Алайда, біздің ойымызша, елеулі инвестицияларды қажет ететін және экономикалық инфрақұрылымды басқаруды жақсартатын әлеуметтік маңызы бар жобаларды жүзеге асыру үшін қосымша қаржыландыру көздерін тарту және басқарушылық тәжірибе алу үшін мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы ынтымақтастықтың механизмі ретінде мемлекет пен бизнестің арасындағы әріптестікті түсіну қажет. Бұл жаһандық экономикалық үдерістердің құбылмалылығы мен жаһандық экономикалық дағдарыстың жойқын салдарын күшейту тұрғысынан маңызды болып келеді, бұл мемлекеттік меншіктің әлеуметтік бағдарлануына, халықтың әл-ауқатына, адам әлеуетін капиталдандыруға және, сайып келгенде, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне кері әсерін тигізеді.

Ұлттық экономиканың жаһандық қаржылық және экономикалық өсуінің аясында мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің механизмі қосымша маңыздылыққа ие болады, өйткені сол уақытта мемлекет дағдарыстың әсіресе зардап шеккен секторларына көмек көрсету, жалпы экономикалық құлдырауға

қарсы, халықтың ең осал санаттарын қорғау сияқты экономикалық міндеттерді шешу қажеттілігіне тап болады. Бұл басым экономикалық міндеттерді шешу бюджеттік кірістердің азаюымен және ішкі және сыртқы қарыз алудың шектелуімен шектелетін елеулі мемлекеттік қаржыны қажет етеді. Мұндай жағдайларда мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті кеңінен қолдана отырып, ұлттық экономиканың барлық субъектілерінің күш-жігерін жұмылдыру қажет - үкімет, кәсіпкерлер, қаржы құрылымдары.

Сонымен, қазіргі заманғы мемлекет экономикадағы және қоғамдық өмірдегі оның қатысуының стратегиялық бағыттары мен нысандарын едәуір өзгертеді, атап айтқанда:

– жеке меншік аясын мемлекеттік орган мен мемлекеттің бөлінбес монополиясын қалыптастырған экономикалық салаларды дамыту үшін кәсіпкерлік және қаржылық әлеуетін жаппай тарту үшін курс қабылданды;

– мемлекет оларды жеке аясына енгізуді тапсыра отырып, мемлекеттік билік функцияларының бір бөлігінен босатылды. Осылайша, қоғамдық өмірдің жаһандану дәуірінде, ғылыми-техникалық үдерістің жаңа жетістіктері, әлемдік бейбітшілікке қауіп төндіретін кезеңде әлеуметтік мемлекет алдында пайда болған жаңа нақты функцияларға назар аудара білді;

– жекеменшік аясын делегатталған басқару негізінде және оның шеңберінде тарту, мемлекеттік бюджетке қысымның едәуір төмендеуіне мүмкіндік береді, өйткені қаржы нарығының үлкен бөлігін қайта бағыттау және осындай функциялардың жеке аясына шығындары айтарлықтай бюджеттік жинақ әкеледі;

– мемлекетпен серіктестікке қатысушыларды таңдаудың бәсекелестік процедурасы мемлекеттік экономиканың монополиялық салаларында бәсекелестік элементтерін енгізуге мүмкіндік береді, осылайша стандарттардың сапасын көтереді.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің негізгі міндеттеріне жатады:

1. Қазақстан Республикасының тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік серіктестіктің және жеке серіктестіктің өзара тиімді әрекеттесуіне жағдай жасау;

2. мемлекеттік серіктестіктің және жеке серіктестіктің ресурстарын инфрақұрылымды және халықтың өмір сүруін қамтамасыз ету жүйесін дамыту үшін мемлекет экономикасына инвестиция тарту;

3. халықтың, сондай-ақ басқа да мүдделі адамдардың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің қолжетімділігі мен сапасының деңгейін арттыру;

4. Қазақстан Республикасында жалпы инновациялық қызметті арттыру, оның ішінде жоғары технологиялық және ғылыми қамтымды өндірістерді дамытуға ықпал ету [4].

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің экономикалық тиімділігі максималды жоғары болады, егерде мемлекет жеке меншік иелерін инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруға тартуға ниет білдірсе, мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің негізгі қағидасы мемлекет қандай қызметтер мен инфрақұрылымды қажет ететінін анықтайды және жеке инвесторлар өздерінің Мемлекеттің талаптарына барынша сәйкес келетін ұсыныстар береді. Бірлескен жобаларды ойдағыдай іске асыру негізінен жеке инвесторлармен келіссөздер жүргізу үшін негіздемелік шарттардың анық және егжей-тегжейлі анықталуынан (мемлекеттік жүйеде өкілеттіктердің айқын бөлінуінен басқа) және олардың дәйекті мемлекеттік саясатына кепілдік берілген жағдайда, олармен немесе капитал нарығымен ұсынылатын тәуекелдік сыйақылары аз болады.

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік ауқымында әрбір әріптес жалпы жобаға үлес қосады. Сондықтан, бизнес қаржы ресурстарын, кәсіби тәжірибені, тиімді басқаруды, шешім қабылдауда икемділік пен тез орындауды, жаңалыққа тез икемді болуды қамтамасыз етеді. Осы жағдайда ең тиімді жұмыс әдістері енгізіледі, техника мен технология жетілдіріледі, өндірісті ұйымдастырудың жаңа нысандары пайда болады, ішінде шетелдік капиталдың қатысуымен жаңа кәсіпорындар құрылады, жабдықтаушылар мен мердігерлердің тиімді ынтымақтастық байланыстарды орнатылады. Еңбек нарығында, әдетте, жоғары білікті және жақсы ақы төленетін жұмысшыларға сұраныс өседі.

Өз кезегінде, мемлекет салық және басқа да жеңілдіктер, кепілдіктер беруді, сондай-ақ материалдық және қаржылық ресурстармен қамтамасыз етеді. Бұдан басқа, ол өзінің негізгі функцияларын - басқаруды, реттеуді, қоғамдық мүдделерді сақтауды жүзеге асыруға мүмкіндік алады.

Осылайша, әрбір серіктес өзінің сапасы мен тиімділігін қамтамасыз ете алатын міндеттері мен жауапкершіліктерін өзіне алады. Бұл бірлескен жобадан түсетін кірісті тиімді бөлуді ынталандырады. Сөз жоқ, кәсіпкерлік тәуекел бизнеске қарай қайта бөлінеді. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің қоғамдық маңызына қоғам нәтижесінде тұтынушы ретінде сапалы қызмет алу арқылы жетістікке жетеді.

Мемлекеттік-жеке меншік серіктестік шеңберінде мемлекеттік және жеке аясының өзара әрекеттестігі «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мынадай қағидаттарға сәйкес жүзеге асырылады:

– бірізділік қағидаты – мемлекеттік-жеке меншік әріптестік субъектілерінің өзара қатынасы кезең-кезеңмен құрылады;

– бәсекелестік қағидаты – осы Заңда белгіленген жағдайлардан басқа, конкурстық негізде жеке серіктестіктің анықтамасы;

– теңгерім қағидаты – мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасын іске асыру барысында мемлекеттік серіктес пен жеке серіктес арасындағы міндеттерді, кепілдіктерді, тәуекелдер мен табыстарды өзара тиімді бөлу;

– нәтижелік қағидаты – мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктердің нәтижелерін бағалау критерийлері мен көрсеткіштерін белгілеу [4].

Біздің ойымызша, жоғарыда аталған қағидаттарды тағы біреуімен толықтыру керек, ол бірінші орында тұруы тиіс, атап айтқанда:

– серіктестердің экономикалық қызметінің айқындығы мен ашықтығы.

Осы қағиданы жүзеге асыру серіктестіктің аясында және олардың мүдделерін нақты сақтау арқылы тараптардың тиімді өзара іс-қимылына ықпал етеді.

Мемлекеттік-жекеменшік серіктестік мәселелерін зерттеушілер, соның ішінде экономистер ғана емес, сонымен қатар заңгерлер, саяси ғалымдар және т.б. өз жұмыстарында әртүрлі модельдер мен нысандарды ұсынады. Соңғылардың жіктелуінде белгілі бір қиындықтар бар және олардың тізімі толық емес, өйткені мемлекеттік-жекеменшіктік серіктестіктің нақты түрін таңдау әрбір жеке жобаны іске асырудың экономикалық тиімділігіне байланысты болады. Мысалы, В. Г. Варнавский мемлекеттік-жеке меншік серіктестік нысандарына мемлекет жеке компанияларға ұсынатын әртүрлі келісімшарттар (контракттар) ұсынады:

1. Жұмыстарды орындау және қоғамдық қызметтер түрлерін көрсетуге;
2. Мемлекеттік қажеттіліктерге арналған өнімдерді жеткізуді басқаруға;
3. Техникалық көмек туралы шарттар;
4. Мемлекеттің жеке секторға өзінің меншігіндегі ғимараттарды, құрылыстар, өндірістік жабдықтарды беруге байланысты туындайтын жалдау (лизинг) қатынастары;
5. Өнімді бөлу туралы келісімдер (ӨБК);
6. Мемлекеттік-жеке меншік кәсіпорындар;
7. Концессиялар [9].

Мәдени саясатты жүзеге асыру барысында зерттеушілер мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің мынадай нысандарын анықтайды:

1. Мәдениет саласындағы (мұражайлар, кітапханалар, театрлар және т.б.) тарихи-мәдени кешендер мен жылжымайтын мүлікті сенімгерлік басқару;
2. Соңғы қалпына келтірілген қаражат есебінен күрделі жөндеу немесе күрделі жөндеу жұмыстарын жүргізу арқылы авариялық немесе бүлінген жағдайда мәдени мұра және мәдениет объектілерін жеке кәсіпкерлікке өтеусіз беру;
3. Шығармашылық конкурстар өткізу;
4. Авторлық және сабақтас құқықтарды қорғау;
5. Жеке меншік инвесторлармен электрондық кітапханаларды, мұражайларды, мұрағаттарды және т.б. құру [10].

Әлемдік тәжірибеде мемлекеттік-жекеменшік серіктестіктің негізгі үлгілері әр серіктестің меншікке, қаржыландыруға және басқаруға қатысты қандай критерийлерге негізделетінін анықтайды. Сөйтіп, оларды келесі үлгілері (модельдерге) бөледі: операторлық, ынтымақтастық, концессиялық, шарттық және лизингтік.

Оператор моделі жекеменшік мемлекеттік меншік негізінде жеке қаржыландыруды және басқаруды көздейді. Бұл жеке кәсіпкерлік пен тапсырыс берушінің (мемлекет) бақылауы арасындағы жауапкершілікті нақты бөлу арқылы сипатталады және қалдықтарды қайта өңдеуде жиі пайдаланылады.

Ынтымақтастық моделі мемлекеттік-жеке меншік болған жағдайда жекеменшік мемлекеттік қаржыландыруды және басқаруды көздейді. Ол жаңа пайдалану құндылығын жасаудың жалпы үдерісінің жеке кезеңдеріне жауапты бірқатар серіктестердің күш-жігерлерін біріктірудің барлық ықтимал нысандары мен әдістерін білдіреді. Бұл жағдайда жобаны мемлекеттік және жеке инвесторлардың қатысуымен бірлескен жобалық компания жүзеге асырады. Бұл модель қызмет түрлері толық анықталмаған салаларда пайдаланылады, сондықтан амортизация объектісі бола алмайды.

Концессиялық модель мемлекеттік меншік негізінде мемлекеттік-жекеменшік қаржыландыруды және басқаруды көздейді. Бұл модель, негізінен, меншік құқығын беру саяси немесе заңдық себептерге байланысты алынып тасталған жағдайларда және жобаларды қайта құрудың ұзақ кезеңі болатын салаларда қолданылады. Бұл мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тәжірибесінде, яғни бір жағынан, концессионерге келісім-шарт бойынша мемлекеттік мүлікті пайдалану құқығын, ақылы негізде және кері негізде беру нәтижесінде туындайтын жеке заңды тұлға немесе жеке тұлға (концессионер) арасындағы қарым-қатынас жүйесі болып табылады сондай-ақ мемлекеттің айрықша монополиясы болып табылатын қызметті жүзеге асыру құқығына ие. Қазіргі уақытта Ресейде бұл модель мемлекеттік-жеке серіктестіктің негізгі нысаны ретінде таңдалды.

Келісімшарттық модель мемлекеттік-жеке меншік болған жағдайда жеке қаржыландыруды және басқаруды көздейді. Бұл модель энергетика секторында қолданылады, онда инвестициялар негізінен ағымдағы шығындарды қысқартуға бағытталған. Өте жақсы жағдайда, ағымдағы шығындарды азайту есебінен алынған жинақ ақшалай шығындардан асып түседі.

Лизинг моделі жеке меншік қатысуымен жекеменшік-мемлекеттік қаржыландыруды және басқаруды қамтиды. Бұл модель, мысалы, қоғамдық ғимараттардың құрылысында пайдаланылады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары ғимараттарының лизингі мемлекеттік-жеке меншік өзара әрекеттесудің ең көп таралған түрі болып табылады, оны жүзеге асыру барысында елеулі тәжірибе жинақталған.

Іс жүзінде, бұл модельдер сирек кездеседі, көбінесе аралас нысандарда пайдаланады.

Уақыт талаптарына сәйкес, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік нысандары мен түрлері үнемі дамып, жетілдірілуде. Іс жүзінде әрбір мемлекет мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесу нысандары мен түрлерін таңдайды.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті жүзеге асыру тәртібі бірнеше кезеңнен тұрады, атап айтқанда:

1. Жеке сектор жоспарланған инвестициялық жобаны мемлекеттің міндеттеріне сәйкес жоспарлап, салады және ішінара басқарады;
2. Инвестицияларды мемлекет қаржыландырады, оның ішінде инфрақұрылымды пайдалану үшін төлем түрінде;
3. Мазмұны мен құрылымы әр түрлі әртүрлілікпен сипатталатын ұзақ мерзімді келісімшарттың жасалуы.

Бұл ретте төлем әдісі мен шарттары, қызметтер сапасына тәуелділігі және белгілі бір экономикалық оқиғалар, ағымдағы шығындардың бөлінуі және келісімдерде серіктестер арасындағы келіссөздердің әртүрлі мақсаттары мен нәтижелерін көрсететін түрлі жолдармен анықталуы мүмкін;

4 инвестициялық объектіні шарт мерзімінің аяқталуына жеке немесе мемлекеттік меншікке беру.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік шеңберіндегі транзакциялардың маңызды бөлігі жобаға қатысушылар арасында міндеттерді, мүмкіндіктер мен тәуекелдерді бөлу болып табылады. Бұл жағдайда, әдетте, келесі шарт орындалады: нақты тапсырма оны ең тиімдірек жасай алатын серіктеске тағайындалады және тиісті тәуекелдер осы әртүрлілік тәуекеліне жақсырақ сай келетін және оған жақсы бақылау және оған қарсы әрекет жасай алатын мүмкіндіктері бар. Мемлекеттік және жеке меншік арасындағы міндеттер мен жауапкершілікті бөлу жобаның ауқымына байланысты болады. Мемлекеттік қызметтің маңыздылығы (қоғамдық игілік) неғұрлым маңызды болса, оның қамтамасыз етілуі-

мен байланысты нарықтық тәуекелдер соғұрлым төмен болады және мемлекеттік реттеу қажеттілігі де соншалықты жоғары болады.

Инфрақұрылымдық жобаларды іске асырудағы әлемдік тәжірибеден белгілі бір негізгі шарттарда мемлекет нарықтық тәуекелдерге жиі баратынын көрсетеді. Мемлекеттің атқаратын функциялары тәуекелдер мен мүмкіндіктерді бөлуге байланысты болып келеді. Егер жеке инвестор жоба тәуекелдерінің көпшілігін өзіне алса, онда мемлекет жобаны іске асыруға араласудың шектелу құқығына ие немесе оны негізінен бақылауға алады.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобаларын табысты іске асыру үшін мынадай факторлар кедергі болуы мүмкін: шығындар мен экономикалық пайдаларды есептеудің мемлекеттік талаптары; кешенді есепке алу және салық салу сызбалары; жобаға «шығу» және «кіру» сценарийлері, мемлекетке еркін шешім қабылдау мүмкіндігін беру.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік моделіне негізделген инфрақұрылымдық жобаларды іске асырудың бастапқы шарты - жеке инвесторлардың мемлекеттік сектордың ерекше шешуі қиын міндеттерін шешуге дайын екендігі. Сонымен бірге, барлық тәуекелдерді жеке серіктеске ауыстыру шығындар тұрғысынан тиімсіз. Ең алдымен, бұл тәуекелдермен байланысты, олардың деңгейі мемлекеттік саясаттың тікелей әсер етуі. Жеке серіктестер мен мемлекет арасындағы құқықтарды, міндеттер мен жауапкершілікті тиімді бөлудің негізі мақсаттардың айқын анықтамасы болып табылады. Жобаны іске асырудың әртүрлі кезеңдерінде тапсырмаларды келесідей етіп бөлуге болады:

- жалпы жоспарлау және әкімшілік рәсімдер мемлекеттің жауапкершілік сферасына жатады, сондай-ақ форс-мажор жағдайында жауапкершілік болуы тиіс;
- объектіні егжей-тегжейлі жоспарлау, салу, қаржыландыру және басқару көп жағдайда жеке сектордың өкілеттіктері мен жауапкершілігіне жатады.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобаларын жүзеге асыру туралы келісімдерді стандарттау өте қиын, себебі олар бөлек мақұлдауға мұқтаж көптеген элементтерді қамтиды.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетігін қалыптастыру мен дамыту алғашқы сатыда тұр.

Қазақстандағы мемлекеттік және жекеменшік құрылымдардың серіктестігі негізінен концессиялық нысан бойынша дамыды.

Концессия тетігін пайдалану мемлекет бюджеттік ресурстардың шектеулі деңгейінде әлеуметтік маңызы бар міндеттер мен жобаларды жүзеге асыруға байланысты мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі күні 9 концессиялық нысан іске қосылды:

1. Темір жол желісі «Шар - Өскемен»;
2. Өңіраралық электр беру желісі «Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысы»;
3. Ақтау халықаралық әуежайының жолаушылар терминалы;
4. Мақат-Қандыағаш теміржол учаскесін электрлендіру;
5. Ақтөбе облысының Қандыағаш қаласында газ турбиналық электр станциясын салу;
6. Ералиев-Құрық теміржол учаскелерінің құрылысы;
7. Қорғас-Жетіген теміржол учаскелерінің құрылысы;
8. Астана-Щучинск автожолдарын салу;
9. Алматы - Қапшағай магистральдарының құрылысы.

Қазақстанда 2017 жылғы 31 қаңтарда Қазақстан халқына Жолдауында айтылғандай, «Қазақстанның үшінші жаңғыртылуы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік», Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Кәсіпкерлікті дамытудың үлкен әлеуеті мемлекеттік-жеке меншік серіктестікте. Бірқатар мемлекеттік қызметтерді бизнеске беру туралы» [11].

Қазақстанда концессия энергетика және көлік саласында ғана жүзеге асырылады. Біздің ойымызша, мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің басым бағыттары:

- өндіріс және көлік инфрақұрылымы (жолдарды, электр желілерін, порттарды, құбырларды салу және пайдалану);
- тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық;
- коммерцияландыру болашағы бар, инновациялық инфрақұрылымды дамытуға бағытталған ғылыми зерттеулерді қаржыландыру;

- кәсіптік білім беру және қайта даярлау жүйесі;
- денсаулық және әлеуметтік қызметтер;
- іскерлік қызметті ақпараттық және консалтингтік қолдау.

Сонымен бірге, мемлекет пен бизнес-құрылымдардың өзара әрекеттесуінің тиімді құралдары болуы тиіс:

- арнайы экономикалық аймақтардың қалыптасуы мен жұмыс істеуі;
- Қазақстанның Инвестициялық және Ұлттық инновациялық қорының қаражатын пайдалану;
- мемлекеттік даму институттарының тиімділігін арттыру;
- инновациялық инфрақұрылымды дамыту, оның ішінде техникалық және инновациялық парктар, өндірістік кластерлер және т.б. ;
- венчурлық инновациялық қорларды мемлекеттік қолдау, жоғары технологиялық және ғылымды қажет ететін жобаларды қаржыландыру;
- лизингке қолдау көрсету механизмдерінің тиімділігін арттыру.

Инвестицияларды тарту, отандық экономиканы әртараптандыру және оны индустриялық-инновациялық даму жолына шығаруды жеделдету мәселелерін шешудің ерекше рөлі өңдеуші секторларды, жоғары технологиялық өндірістерді дамытуға және өнімнің жаңа түрлерін өндіруге, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал ететін арнайы экономикалық аймақтар құру және жаңа жұмыс орындарын ашу жатады.

Басымдық жобаларды іске асырудың маңызды құралы - экономиканың басым аясына ұзақ мерзімді инвестицияларды тарту үшін қаржы институттарын пайдалану.

Кәсіпкерлік қызметті модельдеудің тиімді құралдарының бірі тиісті инфрақұрылымды құруды, қажетті әдіснамалық қолдауды және үздік тәжірибені таратуды көздейтін технологиялар мен инновациялық парктарды мемлекеттік қолдау болып табылады.

Осылайша, 2018 жылы Астананың абаттандырылуы және көгалдандыру жеке меншікке беріледі. 2018 жылы 7 жазғы келісім-шарт негізінде бизнеске көшетін екі ірі бағыт - бұл қаланы абаттандыру және тазалау. Бұл өте үлкен сома, негізінен бұл коммуналдық қызметтер күшімен жасалуда. 5 немесе 7 жылдық келісім-шарт негізінде мемлекеттік-жеке меншік әріптестік саласына ауысуды жоспарлап отырған келесі бағыттар Астана қаласының көгалдандыруы, мектептегі тамақтануы және интеллектуалды жарықтандыру болып табылады [12].

Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына 2017 жылы 31 қаңтарда «Қазақстанның үшінші модернизациясы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік», әлеуметтік мәселелерді шешуге бизнестің қатысуы туралы айтқан «Біз оларды мектепке дейінгі білімге тартуда жақсы нәтижелерге қол жеткіздік. Егер өткен 3 жылда мемлекет 40 мың орынға 189 балабақша салса, онда жеке сектор 100 мың орынға 1300-ден астам ашты. Мен үшін бұл сектордағы МЖӘ үлгісі өте маңызды. Бұл мемлекет пен бизнестің ең маңызды ұлттық міндеттердің бірі ретінде 2020 жылға дейін мектепке дейінгі білім берудің 3-6 жастағы балаларын толығымен қамту туралы мәселені бірлесіп шешетінін көрсетеді» [11].

Бұдан басқа, ол жеке капиталды тарту үшін «МЖӘ-нің барлық ықтимал түрлері мен нысандарын пайдалануды ұсынады: мемлекеттік меншікті сенімгерлік басқару, қызмет көрсету туралы келісім-шарттар және басқалар. Сонымен бірге мүмкіндігінше оңтайландыру және барлық келісу рәсімдерін жылдамдату қажет, әсіресе шағын жобаларға қатысты. МЖӘ инфрақұрылымды, оның ішінде әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың негізгі механизміне айналуы керек» [11].

Әдебиеттер тізімі

- 1 Видянина В. И., Журавлевой Г. П. Экономическая теория. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 149 б.
- 2 Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2009. – с. 254-255.
- 3 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). – Алматы: «БІКО» баспа үйі, 2013. – 6 б.
- 4 «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V Заңы (2017 жылғы 3 шілдедегі өзгерістерімен). – Астана, Заңгер, 2017. – 4-б.

- 5 Вилицов М. Государственно-частное партнерство: политико-правовой аспект // *Власть*. – 2016. – № 7. – 18 б.
- 6 Остапюк С. Ф. Государственно-частное партнерство в реализации бюджетных целевых программ // *Проблемы современной экономики*. – 2015. – № 3. – 33 б.
- 7 Дерябина М. Государственно-частное партнерство: теория и практика // *Вопросы экономики*. – 2013. – № 8. – 64 б.
- 8 Варнавский В. Г. Концептуальные экономические и правовые основы концессионной деятельности // *Айрекс-Полемика*. – 2005. – № 13.
- 9 Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления // *Отечественные записки*. – 2014. – № 6. – 18 б.
- 10 Белозор А. Ф. Взаимодействие государства и бизнеса в культурной политике России // *Проблемы современной экономики*. – 2013. – № 5. – 16 б.
- 11 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 2017 жылдың 31 қаңтары «Қазақстанның үшінші жаңғыртылуы: Жаһандық бәсекеге қабілеттілік». – 2017. – URL: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar (дата обращения: 16.11.2017)
- 12 Благоустройство и озеленение Астаны передадут в частные руки // *Деловая неделя*. – 2017. – 8 декабря. – 2 б.

References

- 1 Vidyanina V.I., Zhuravlevoi G.P. (2009), *Ekonomicheskaya teoriya*, INFRA-M, Moscow. (In Russian)
- 2 "Sovremenniy ekonomicheskii slovar" (2009), INFRA-M. (In Russian)
- 3 "Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk kodeksi (Zhalpy bolim)" (2013), "BIKO" baspa uii, Almaty. (In Kazakh)
- 4 "Memlekttik-zheke menshik ariptestik turaly" Kazakstan Respublikasynyn 2015 zhylygy 31 kanzandagy № 379-V Zany (2017 zhylygy 3 shildedegi ozgeristerimen)", Zanger, Astana. (In Kazakh)
- 5 Vilisov M. (2016), "Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: politiko-pravovoi aspekt", *Vlast'*, Vol. 7. (In Russian)
- 6 Ostapyuk S.F. (2015), "Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v realizatsii byudzhetykh tselevykh programm", *Problemy sovremennoi ekonomiki*, Vol. 3, pp. 33. (In Russian)
- 7 Deryabina M. (2013), "Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: teoriya i praktika", *Voprosy ekonomiki*, Vol. 8, pp. 64. (In Russian)
- 8 Varnavskii V.G. (2005), "Kontseptual'nye ekonomicheskie i pravovye osnovy kontsessionnoi deyatel'nosti", *Aireks-Polemika*, Vol. 13. (In Russian)
- 9 Varnavskii V.G. (2014), "Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v Rossii: problemy stanovleniya", *Otechestvennye zapiski*, Vol. 6, pp. 18. (In Russian)
- 10 Belozor A.F. (2013), "Vzaimodeistvie gosudarstva i biznesa v kul'turnoi politike Rossii", *Problemy sovremennoi ekonomiki*, Vol. 5, pp. 16. (In Russian)
- 11 Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti N. A. Nazarbaevty-n Kazakstan khalkyna Zholdauy 2017 zhyldyn 31 kantary "Kazanstannyn ushinshi zhangyrtlyuy: Zhahandyk basekege kabilettilik" (2017), available at: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar (Accessed November, 16, 2017) (In Kazakh)
- 12 "Blagoustroistvo i ozelenenie Astany peredadut v chastnye ruki" (2017), *Delovaya nedelya*, December 8. (In Russian)

Резюме

В статье рассмотрены теория и практика государственно-частного партнерства в Казахстане

Summary

The article considers the theory and practice of public-private partnership in Kazakhstan.

*Материал поступил
в редакцию 12.01.2018*